

Ярослав РОМАНЮК,
Голова Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук

РОЛЬ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Правова визначеність у демократичному суспільстві визнається однією з основоположних цінностей. Принцип правової визначеності передбачає стабільність правового регулювання та існуючих правовідносин. Зазначений принцип має на меті забезпечити учасників правовідносин можливістю точно спрогнозувати результати своїх дій, бути впевненими в незмінності свого правового статусу, набутих прав і обов'язків. Це також передбачає прогнозованість судових рішень, які не будуть змінюватися залежно від юрисдикції, регіону чи інших чинників.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово робив висновок, що принцип правової визначеності є одним з фундаментальних аспектів верховенства права. Така позиція сформульована, наприклад, у справі «Брумареску проти Румунії» (рішення від 28 жовтня 1999 р.)¹. В інших рішеннях Європейський суд також зазначав, що для того, аби судові тлумачення відповідали вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, необхідно, щоб рішення судів були розумно передбачуваними (справи: «S.W. проти Великобританії», рішення від 22 листопада 1995 р., «Коккінакіс проти Греції», рішення від 25 травня 1993 р.)².

¹ Див.: Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Румунії» (case of Brumărescu v. Romania) від 28 листопада 1999 р. (заява № 28342/95) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=307>

² Див.: Ефективність рішень Європейського суду з прав людини, або Справи, розглянуті з 1959 по 1998 рік (Effects of Judgments or Cases 1959–1998) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=112>

У свою чергу Конституційний Суд України у своїх рішеннях також робив аналогічні висновки. Зокрема, в Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання¹ та в ряді інших рішень Конституційний Суд України наголошував, що принцип правової визначеності є одним із елементів верховенства права.

При цьому важливою складовою принципу правової визначеності визнається єдність судової практики. У провідних демократичних державах її утвердженню та засобам забезпечення надається пріоритетне значення. Як наголошував колишній Голова Європейського суду з прав людини, професор Л. Вільдхабер, вирішення аналогічних справ по-різному може призвести до порушення законних очікувань осіб, які звертаються за судовим захистом. На його думку, саме єдність судової практики найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, верховенству права і ефективному захисту прав людини².

З огляду на міжнародні зобов'язання України питання практичного забезпечення реалізації принципу правової визначеності набуває все більшого значення. Так, українські науковці та практики дедалі частіше звертаються до аналізу проблеми забезпечення єдності судової практики. Зокрема, зазначену тематику висвітлювали у своїх працях О. Захарова³, І. Ізарова⁴, Л. Луць⁵, Л. Москвич⁶, І. Назаров⁷, С. Прилуцький⁸, Д. Хорошковська⁹, М. Цуркан¹⁰, С. Шевчук¹¹ та інші.

¹ Див.: Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>

² Див.: Вільдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека // Государство и право. – 2001. – № 12. – С. 5–17.

³ Див.: Захарова О.С. Єдність судової практики крізь призму завдань цивільного судочинства // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 151–156.

⁴ Див.: Ізарова І.О. Роль принципу забезпечення оскарження судових рішень в забезпеченні єдності судової практики в цивільному судочинстві / Забезпечення єдності судової практики – основне завдання вищих судових органів держави: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., 19 квітня 2012 р. – К., 2012. – С. 117–121.

⁵ Див.: Луць Л.А. Уніфікація судової практики — важливий засіб забезпечення належного правосуддя // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 144–150.

⁶ Див.: Москвич Л.М. Стабільність судової практики як стандарт функціонування системи правосуддя // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1. – С. 28–36.

⁷ Див.: Назаров І.В. Забезпечення єдності судової практики як складова принципу єдності судової системи / Забезпечення єдності судової практики – основне завдання вищих судових органів держави: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., 19 квітня 2012 р. – К., 2012. – С. 84–88.

⁸ Див.: Прилуцький С.В. Єдність судової влади як конституційно-правова засада правосуддя: проблеми теорії та практики // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 3. – С. 23–31.

⁹ Див.: Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К., 2006. – 20 с.

¹⁰ Див.: Цуркан М.І. Позапроцесуальні повноваження вищих судових органів щодо забезпечення єдності судової практики / Забезпечення єдності судової практики – основне завдання вищих судових органів держави: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., 19 квітня 2012 р. – К., 2012. – С. 70–73.

¹¹ Див.: Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Харків, 2008. – 38 с.

Необхідність формування єдиної судової практики зумовлює появу у європейських державах тенденції до підвищення ролі вищих судових органів. Так, у Франції формування судової практики відбувається як результат усталеної діяльності вищих судових інстанцій¹. У Бельгії Касаційний суд виконує регулятивну функцію, забезпечуючи однакове тлумачення правових норм. Одним із повноважень Федерального суду Швейцарії є здійснення контролю за однаковим застосуванням права на всій території конфедерації. До компетенції Верховного суду Польщі належить роз'яснення правових положень, що допускають неоднозначне тлумачення або застосування яких порушує єдність судової практики.

Більш того, в окремих демократичних європейських державах, наприклад у Франції, Італії, завданням вищих судових органів є не лише формування єдиної судової практики застосування законодавства, а і забезпечення єдності національного права.

Безперечно, якість здійснення судочинства, а відтак – авторитет усєї судової системи України визначається правильним і однаковим застосуванням судами законодавства. З огляду на це основне призначення вищого судового органу нашої держави полягає не лише у здійсненні правосуддя, а й у забезпеченні однакового застосування законів усіма судами. Його завданням є не стільки виправлення судових помилок, допущених у конкретних справах, скільки забезпечення єдності судової практики.

У разі відсутності єдиного судового органу, який формує однакові для усєї системи правові позиції, розбіжності в судовій практиці є неминучими. В Україні функцію забезпечення єдності судової практики має здійснювати Верховний Суд України, який розглядає справи всіх юрисдикцій.

Усі механізми, спрямовані на забезпечення в Україні єдності судової практики, можна умовно поділити на процесуальні та позапроцесуальні. Перша група засобів є більш юридично значимою, тому проаналізую спочатку ці повноваження.

Зміни, внесені до процесуальних кодексів Законом України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів», передбачають прогресивні норми, що встановлюють принципово новий підхід щодо обов'язковості судових рішень Верховного Суду України. На сьогодні рішення Верховного Суду України, прийняте за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстав неонакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначені норми права, та для всіх судів України.

Проте таке правове регулювання не дає можливості Верховному Суду України повною мірою формувати єдину судову практику.

До прийняття Закону «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд України виконував функції суду касаційної інстанції у цивільних та кримінальних справах. Здійснюючи такі повноваження, у 2009 р. Верховний Суд України

---

¹ Див.: *Серверэн Э. Роль судей и судебной практики в процессе нормотворчества / Судебная практика как источник права.* – М., 2000. – С. 46–60.

розглянув понад 55 тис. справ, судові рішення в яких стали орієнтиром для судів усіх рівнів. Водночас у 2012 р. за новим процесуальним законодавством Верховний Суд України розглянув лише 769 справ. Це одразу негативно відбилося на єдності судової практики, про що свідчать і статистичні дані. У 2009 р. стосовно перегляду рішень суду касаційної інстанції у зв'язку із неоднаковим застосуванням однієї і тієї самої норми права у цивільних справах звернулося близько 1 тис. осіб, у 2012 р. – вже понад 3 тис.

Безперечно, надання правовим висновкам Верховного Суду України статусу обов'язкових недостатньо для забезпечення єдності судової практики. Насамперед у зв'язку з тим, що така обов'язковість має декларативний характер: невідповідність судового рішення правовому висновку Верховного Суду України не є підставою для його оскарження. Зважаючи на це, доцільно законодавчо передбачити можливість оскарження судового рішення з підстав його невідповідності правовому висновку Верховного Суду України. При цьому слід встановити, що право на таке оскарження може виникати як у випадках, коли рішення прийняте після формулювання правового висновку Верховного Суду України, так і якщо висновок сформульований уже після прийняття рішення. Для цього вбачається за доцільне доповнити такою обставиною перелік підстав для перегляду рішень за нововиявленими обставинами.

Показово, що в Німеччині передбачено ряд умов для допуску справ до розгляду вищою судовою інстанцією. Передусім такою підставою є принципове значення спору – у випадку, якщо правове питання потребує вирішення шляхом прийняття рішення найвищою судовою установою і очікується виникнення невизначеної кількості справ аналогічного характеру, наприклад, у разі прийняття нового закону. Крім того, правовий спір має принципове значення у випадку, коли щодо певного правового питання існують відмінні позиції, а відповідне рішення найвищим судовим органом держави ще не приймалося. Ще однією підставою є необхідність подальшого розвитку права, якщо вирішення конкретної справи сприятиме усуненню прогалин у законодавстві.

З огляду на це вважаю, що ґрунтовний науковий аналіз зазначених підстав та їх запровадження в законодавство України дали б можливість зробити значний крок уперед до забезпечення єдності судової практики.

Наступним аспектом питання забезпечення єдності судової практики в Україні є існування проблеми повноважень Верховного Суду України щодо прийняття остаточних судових рішень. Змінами, внесеними до процесуальних кодексів Законом України від 20 жовтня 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України», передбачено його право ухвалити нове судове рішення. Натомість у зв'язку з відсутністю повноваження скасовувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій Верховний Суд України фактично позбавлений можливості ухвалити нове судове рішення, оскільки при цьому залишаються в силі також помилкові судові рішення. З огляду на це, констатувавши помилковість висновків суду касаційної інстанції, Верховний Суд України не може ухвалити остаточне судове рішення, оскільки не має повноважень щодо оцінки правильності висновків судів першої та апеляційної інстанцій. У зв'язку з цим він лише скасовує рішення суду касаційної інстанції

і направляє справу на новий касаційний розгляд. Внаслідок цього правовий висновок Верховного Суду України міститься не в остаточному судовому рішенні у справі, а в проміжному, яким справа передається на новий судовий розгляд.

Завданням Верховного Суду України, як і кожного судового органу, є захист прав, свобод та інтересів осіб шляхом розгляду і вирішення справ, що передбачає прийняття рішень по суті спору. Тому необхідно враховувати, що формальне направлення справ на новий судовий розгляд перетворює Верховний Суд України на «проміжну ланку» судової системи та призводить до збільшення строків розгляду справ.

У зв'язку з цим потрібно законодавчо встановити право Верховного Суду України ухвалювати нове судове рішення, одночасно передбачивши право скасовувати судові рішення судів першої або апеляційної інстанцій; право залишати в силі помилково скасовані судові рішення зазначених судів, а також направляти справу на новий судовий розгляд у разі необхідності з'ясування фактичних обставин справи, оцінки чи переоцінки доказів.

Іншим важливим аспектом проблеми забезпечення єдності судової практики є те, що Верховний Суд України на сьогодні не має повноважень із забезпечення однакового застосування судами процесуального законодавства. Натомість більшість порушень права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) стосується саме застосування процесуальних норм. Крім того, єдність судової практики та, відповідно, принцип правової визначеності повинні забезпечуватися як у сфері матеріального права, так і рівною мірою у сфері застосування процесуальних норм.

В Україні особливо гострим є питання розмежування юрисдикцій між спеціалізованими судами. Чіткий розподіл повноважень між судовими органами є невід'ємним елементом права на доступ до суду, яке може порушуватися у разі визначення непідсудності справи жодній судовій юрисдикції, що на сьогодні не може бути усунено шляхом звернення до Верховного Суду України.

В інших державах, зокрема у Франції, існує спеціальний орган – Трибунал з конфліктів, який вирішує спірні питання підсудності справ. У Німеччині створено Сенат вищих судів – спеціальний орган, що розглядає питання розмежування юрисдикцій. В Україні таким органом має бути саме Верховний Суд України.

Вважаю за доцільне також запровадити в Україні інститут так званого преюдиційного запиту, передбаченого в окремих європейських державах. Так, у Франції суд, що розглядає справу по суті, може звернутися з клопотанням про тлумачення закону до найвищого судового органу в разі, якщо відповідне правове питання є новим, достатньо складним та виникає у багатьох справах¹. Правові висновки щодо застосування правових актів Європейського Союзу за преюдиційними запитами національних судів надає також Суд Європейського Союзу.

Запровадження інституту преюдиційного запиту в Україні дало б можливість судам нижчого рівня звертатися за відповідним правовим висновком до Верховного Суду України у разі, якщо під час розгляду справи встановлено не-

---

¹ Див.: *Молинье Ф.* Проблемы проверки судебных актов Кассационным судом Франции / Проблемы пересмотра судебных актов в гражданском и арбитражном процессах: Сб. науч. статей – М., 2008. – С. 30.

визначеність у застосуванні норми права. Слід зауважити, що сучасний стан законодавства, яке містить у непоодиноких випадках нечіткі та суперечливі норми, зумовлює надходження до судів тисяч аналогічних позовів. У зв'язку з цим за допомогою інституту преюдиційного запиту можна було б вирішити питання щодо застосування відповідних норм ще на рівні судів першої інстанції, не чекаючи, коли справа надійде до Верховного Суду України.

Зазначу, що у пункті 31 Висновку Венеціанської комісії щодо Закону «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р. наголошується, що ідея створення Верховного Суду полягає і в тому, щоб він надавав загальне тлумачення законодавства і таким чином забезпечував однакове тлумачення закону всіма судами не лише після того, коли суперечності в правозастосуванні уже виявились, а й до виникнення таких суперечностей¹.

Існує також ряд ефективних позапроцесуальних засобів формування єдиної судової практики.

Одним із таких повноважень є узагальнення вищою судовою інстанцією держави судової практики та надання роз'яснень щодо застосування законодавства судам нижчого рівня. У пункті 71 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень зазначається, що вищі судові органи можуть сприяти поліпшенню якості судових рішень, розробляючи рекомендації для судів нижчого рівня, привертаючи їхню увагу до принципів, що застосовуються згідно з існуючою практикою.

Повноваження щодо роз'яснення законодавства мають вищі судові органи не лише України та Російської Федерації, а й інших держав. Такий механізм забезпечення єдності судової практики застосовується, наприклад, у Польщі, Угорщині та Словенії. Власне, такі роз'яснення законодавства у вигляді постанов Пленуму Верховного Суду були ефективними і в Україні, а тому це повноваження найвищого судового органу варто було б відновити.

Зазначені роз'яснення як результат узагальнення судової практики є максимально наближеними до практики судів першої та апеляційної інстанцій, враховують різні підходи до застосування законодавства, охоплюють більшість спірних питань судової практики у справах відповідної категорії.

Роз'яснення законодавства у постановах Пленуму по суті є офіційною позицією Верховного Суду України щодо вирішення проблемних питань судочинства, що значно полегшує відправлення правосуддя судами нижчого рівня, створює підґрунтя для подальшого формування стабільної судової практики.

Постанови Пленуму в умовах фрагментарності законодавства та наявності у ньому безлічі колізій є часто єдиним орієнтиром не лише для судів, а і для усіх учасників правовідносин, які мають діяти за визначеними, передбачуваними нормами, в тому числі й тими, що потребують роз'яснення.

¹ Див.: Joint Opinion On The Law On The Judicial System And The Status Of Judges Of Ukraine by the Venice Commission and the Directorate of Cooperation within the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs of the Council of Europe. – Opinion № 588/2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282010%29026-e>

Постанови Пленуму, як правило, отримують широкий резонанс, детально аналізуються, з їх урахуванням визначається поведінка учасників правовідносин. Крім того, роз'яснення, викладені у постановах Пленуму, більше відповідають встановленій ст. 57 Конституції України гарантії осіб знати про свої права та обов'язки порівняно з необхідністю знайомитись з усією судовою практикою у відповідній сфері.

Роз'яснення законодавства у постановах Пленуму є також більш гнучкими з точки зору оперативності реагування як на законодавчі зміни, так і на потреби суспільного розвитку шляхом внесення відповідних змін. Крім того, роз'яснення можуть бути надані в постанові Пленуму завчасно, коли неясність закону є очевидною, що дозволить запобігти судовим помилкам у той час, як прецедент – це, в основному, уже виправлення такої помилки.

До інших позапроцесуальних засобів забезпечення єдності судової практики можна віднести й публікацію судових рішень найвищої судової установи та збірок судової практики Верховного Суду України.

Варто зосередити увагу також на функції правової інформативності Верховного Суду України. Така функція полягає в тому, що Верховний Суд України повинен мати можливість вивчати практику застосування законодавства безпосередньо в судах нижчого рівня, з'ясовуючи, які саме категорії справ розглядаються, яка судова практика формується, які тенденції є наявними. Лише будучи поінформованим про реальний стан здійснення судочинства, Верховний Суд України матиме можливість спрямовувати судову практику в правильне русло, запобігати можливим судовим помилкам.

Крім того, потрібно активізувати участь суддів Верховного Суду України в правовій освіті, насамперед у роботі Національної школи суддів України.

Потрібно віддати належне – суб'єкти права законодавчої ініціативи нашу позицію щодо необхідності розширення повноважень Верховного Суду України врахували. Зокрема, у проекті Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів», внесеному Президентом України, передбачається визначити на конституційному рівні основне призначення Верховного Суду України – забезпечення єдності судової практики. Зокрема, пропонується передбачити, що Верховний Суд України у визначених законом порядку та спосіб забезпечує однакове застосування норм законодавства України всіма судами загальної юрисдикції.

Крім того, народними депутатами України В. Пилипенком, С. Ківаловим та В. Писаренком 4 жовтня цього року внесено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України». Зазначений законопроект передбачає ряд прогресивних новел, спрямованих на розширення повноважень Верховного Суду України саме в аспекті забезпечення єдності судової практики, а також принципу правової визначеності в державі. Особливо варто відзначити такі положення законопроекту: право ухвалення Верховним Судом України остаточних судових рішень, можливість оскарження рішень судів з підстав невідповідності правовому висновку Верховного Суду України, запровадження інституту преюдиційного запиту, передбачення функції найвищого судового органу щодо

вирішення юрисдикційних конфліктів, відновлення права стосовно узагальнення судової практики та надання судам роз'яснень законодавства тощо.

Більшість із цих положень запропоновані з урахуванням позитивного досвіду держав розвиненої демократії, практики Європейського суду з прав людини та спрямовані на виконання його рішень, а також рекомендацій Венеціанської комісії, Комітету міністрів Ради Європи. На моє переконання, прийняття цих законопроектів стане черговим істотним кроком судово-правової реформи, засвідчить політичну волю держави стосовно приведення вітчизняного судочинства у відповідність до європейських стандартів та демократичних цінностей, підвищення його ефективності й доступності.

РОМАНЮК Я. Роль Верховного Суду України в забезпеченні принципу правової визначеності.

У статті розглядається питання запровадження ефективних засобів формування єдиної судової практики в Україні як однієї із фундаментальних заasad принципу правової визначеності. На основі правозастосовної практики зарубіжних країн та українського досвіду автор аналізує процесуальні та позапроцесуальні засоби забезпечення єдності судової практики.

Ключові слова: принцип правової визначеності, єдність судової практики, преюдиційний запит, узагальнення судової практики, правові висновки Верховного Суду України.

РОМАНЮК Я. Роль Верховного Суда Украины в обеспечении принципа правовой определенности.

В статье рассматривается вопрос внедрения эффективных средств формирования единой судебной практики в Украине как одной из фундаментальных основ принципа правовой определенности. На основе правоприменительной практики зарубежных стран и украинского опыта автор анализирует процессуальные и внепроцессуальные средства обеспечения единства судебной практики.

Ключевые слова: принцип правовой определенности, единство судебной практики, преюдициальный запрос, обобщение судебной практики, правовые заключения Верховного Суда Украины.

ROMANIUK Y. The role of the Supreme Court of Ukraine in ensuring the principle of legal certainty.

This paper discusses the implementation of effective means of forming a unified judicial practice in Ukraine as one of the fundamentals of the principle of legal certainty. Based on legal practice of foreign countries and Ukrainian experience, the author examines the procedural and non-procedural means of ensuring uniformity of judicial practice.

Key words: the principle of legal certainty, the unity of judicial practice, reference for a preliminary ruling, generalization of judicial practice, the legal conclusions of the Supreme Court of Ukraine.